

вірою; іншими словами, одне й те ж положення чи теза визнавалися й істинними, і хибними. Це був виклик догматизму, схоластичній теології, офіційній церковній ортодоксії; виклик за змістом такий же резонансний, як свого часу Еріугенів трактат «Про поділ природи», де стверджувалося, що «для вирішення належних нам завдань слід звертатися перш за все до розуму і тільки потім – до авторитету», оскільки «авторитет є не що інше, як істина, знайдена силою розуму і в записаному вигляді передана святим отцям для повчання нащадків» [Ериугена Иоанн Скот. О разделении природы / Антология мировой философии. – В 4-х т. – Т. 1. Философия древности и средневековья. – М., 1969. – С. 788]. Що, згідно з концепцією «двоїстої істини», для філософського знання було істиною, те ортодоксально-схоластичною теологією сприймалося як хибне твердження, помилка, а за аксіологічною шкалою офіційної теології – як ересь. Рациональне, логічне ще могли використовуватися для доказу істинності віросповідних положень, але для її заперечення – ні в якому разі. Слідом за Аверроесом прихильниками концептуальної ідеї «двоїстої істини» виступили Сігер Брабантський, Іоан Дунс Скот, група мислителів, відомих як латинські аверроїсти та ін.

До сумнівів європейського наукового світу щодо претензій Розуму на єдино адекватне відображення світу було ще далеко: світ поки що закономірно рухався до ідеалу раціонально-емпіричного.

*В. Мороз** (м. Тернопіль)

УДК 21.41.25

КОНЦЕПЦІЯ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ У ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Розуміння та дотримання свободи людини є особливо актуальним для системи громадянського суспільства і демократії. Це суспільство є сукупністю взаємовідносин культурних та асоціативних ресурсів, що незалежні від політичної та економічної сфер. Умовою демократії є суспільна повага до вибору громадян у формуванні та функціонуванні органів управління державою.

Сучасне українське суспільство перебуває у стані трансформації та пошуку орієнтирів для розвитку, забезпечення свободи своїх членів та об'єднань. Пошук таких орієнтирів відбувається здебільшого не шляхом створення нових світоглядних парадигм, а через намагання проведення оновлення тих, що вже існують. Часто суб'єкти суспільних процесів, що природно в епоху глобалізації, шукать готові шляхи розвитку поза межами культурного континууму, до якого

* Мороз В.Р. – пошуківець кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

належать. Пропонує своє бачення вирішення проблеми вдосконалення суспільства і церква – інститут, який багато років поспіль користується великою довірою громадян. З огляду на вищесказане показовою у відношенні розуміння свободи є позиція Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ). Досі не узагальнене у цій церкві, але імпліцитно присутнє у її документах вчення – приклад намагання зробити дієвою в українських реаліях концепцію свободи людини і суспільних процесів, яку розробили і застосовують в рамках Католицької церкви загалом. Основою соціальної думки УГКЦ є соціальна доктрина всієї Католицької церкви (далі – СДЦ), де першочергове значення має універсальне вчительство Папи і соборів. Їх доповнює вчительство єпископів, уточнюючи, роз'яснюючи і пристосовуючи окремі положення до місцевих ситуацій [Катехизм Католицької Церкви (Синод Української греко-католицької церкви). – Жовква, 2002. – С. 224-225; Компендіум Соціальної доктрини Церкви. – К., 2008. – С. 62; Paul VI. *Octogesima adveniens. Apostolic letter* // http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/apost_letters/documents/hf_p-vi_apl_19710514_octogesima-adveniens_en.html; Недавня О. Історичні Церкви України і національні виклики глобалізаційної епохи // Релігія і нація в суспільному житті України і світу. – К., 2006. – Частина IV, розд. 3. – С. 234-235]. Таким чином, загальноцерковні документи Апостольської столиці є обов'язковими для УГКЦ, що, з одного боку, сприяє включенню католицького богослов'я в Україні у світовий богословський дискурс. З іншого ж боку, це може призвести до вестернізації і вихолощення власного богословського потенціалу.

СДЦ і суспільні наслідки, до яких може привести її дотримання, привернули увагу дослідників одразу ж після того, як впала “залізна завіса”. Вчення церкви у контексті його значимості для розвитку українського суспільства є предметом досліджень В. Бондаренка, С. Головаценка, В. Єленського, С. Кияка, А. Колодного, С. Ладивірової, О. Недавньої, О. Сагана, Л. Филипович, А. Юраша, П. Яроцького.

На сучасному етапі досліджень актуальним залишається розгляд та аналіз викладеної у документах УГКЦ концепції свободи, визначення внутрішніх імперативів, які повинні спонукати церкву і віруючих до активної суспільної діяльності, що й ставить автор цієї статті за **мету свого дослідження**. Для цього потрібно вивчити, яким є зміст поняття людської свободи у вченні УГКЦ, прослідкувати суспільні наслідки дотримання цих норм, зокрема у відносинах особи і влади, громадянина і держави; співвіднести поняття моралі і цивільного закону та висвітлити концепцію об'єктивності моралі і її потенціал для гармонізації життя суспільства.

Основний зміст статті. Як зауважив британський дослідник Л. Елісон, у релігійному світоглядному просторі функціонує сформований зразок суспільного життя, який впливає з існування природи та волі Бога. На його думку, було б важко бути справді релігійним у будь-якому значенні цього слова, якби релігія не визначала деяких політичних уявлень індивіда [Короткий оксфордський політичний словник. – К, 2006. – С. 590-591]. Таким чином, за церквою визнається право давати оцінку суспільним процесам, формувати ідеали громадського життя, суспільну

думку віруючих щодо політики. Підтвердженням цієї тези є поширене у документах УГКЦ твердження, що “державу не врятують наймудріші, найсправедливіші закони чи укази, реформи чи інші засоби, якщо не буде належного числа громадян, які ті принципи та закони будуть сумлінно сповнювати і справедливо використовувати” [Звернення єпископів Української греко-католицької церкви до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві // Соціально зорієнтовані документи УГКЦ. – С. 157]. Йдеться про розуміння не тільки засадничої свободи людини як права робити щось чи утриматися від дії взагалі, а й про поширений у сучасній науці поділ свободи на негативну (свободу від) та позитивну (свободу для), на що вказав британський філософ І. Берлін. Адже у відповідному твердженні присутній ціннісний момент – означення законів та указів як “наймудріших та найсправедливіших” уже передбачає наявність певного орієнтиру, взірця, мети, до якої прагнуть. Як слідом за Ю. Габермасом зазначає С. Погребняк, позитивна свобода сприяє існуванню й оптимальному визначенню негативної свободи: саме право, формування якого залежить від вільного волевиявлення особи як члена суспільства, фіксує межі індивідуальної свободи як результат певного консенсусу в суспільстві щодо цього питання, гарантує відсутність свавільного примусу з боку державних керманців [Погребняк С, П. Негативна і позитивна свобода в умовах демократичної соціальної правової держави // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия “Юридические науки”. – Том 21 (60). – 2008. – № 2. – С. 70]. Однак СДЦ не є політичною доктриною чи ідеологією, а релігійним джерелом для них. Вона пропонує етичні норми, адекватність яких, якщо не брати до уваги філософське осмислення, можна перевірити тільки суспільною практикою. Неможливість розбудови і повноцінного функціонування суспільства на основі лише прагматизму, утилітаризму та редукціоністської етики довели в часи СРСР, коли християнську етику намагалися замінити марксистсько-ленінською та класовими ідеалами.

Характерною рисою розуміння свободи у соціальній доктрині сучасного католицизму, що проектується і на документи УГКЦ, є аксіоматично оформлений пріоритет позитивної свободи над негативною, адже, згідно з ученням церкви, метою життя кожної людини повинен бути передусім пошук “царства небесного” і прагнення до єдності з Абсолютом – Богом [Звернення єпископів Української греко-католицької церкви до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві. – С. 155; Катехизм. – С. 79-80, 93, 422]. Богословським обґрунтуванням такої позиції виступає твердження, що особа володіє правами і свободами уже внаслідок простого свого буття. Водночас церква наголошує, що людина не є самодостатнім джерелом своєї свободи. Таке поєднання акцентів – приклад дії регулятивної функції релігії [Саган О. Релігія як чинник політичного життя суспільства // Релігійна свобода: історичне підґрунтя, правові основи і реалії сьогодення. – 1998. – № 2. – С. 8]. Відтак у СДЦ присутня критика і тоталітарно-колективістських, і ліберально-індивідуалістичних тлумачень свободи. Обидва ці підходи відрізняються від викладеного у соціальному вченні церкви не тільки

обсягами допустимих меж свободи людини, а й розумінням її змісту. Зasadничою відмінністю тоталітарного підходу від сучасного католицького є те, що у ньому спрямована на певні інституції чи процеси позитивна свобода (у марксизмі це покликання до побудови комунізму) проявляє тенденцію до відміни негативної свободи взагалі. Натомість ліберальні підходи до свободи різняться від викладеного у документах УГКЦ тим, що вони, приймаючи обидва її види, позитивну свободу ототожнюють із “наявністю спектру реальних можливостей”, але не співставляють її із сферою моралі та етики [Сепетий Д. Відкрите суспільство: етика та раціональність. – К., 2007 // http://dsepetij.ho.ua/os_liberty.htm; Короткий оксфордський політичний словник, С. 619]. Тому й можливі випадки, коли те, що у ліберальному середовищі сприймають як свободу, як ось право на евтаназію, Католицька церква вважає гріхом.

У християнстві загалом та католицизмі зокрема свобода людини обмежена “волею Божою”. Однак свідченням того, що навіть богослов’я визнає ірраціональність цього поняття є те, що прийнятна на ірраціональному рівні “воля Божа” з огляду на конкретні обставини суспільного життя зазнала раціоналізації. У католицькому вченні з’явився концепт “Божого”, природного чи морального закону, який і постає регулятором людської свободи. Варто зазначити, що термін природний чи моральний закон у сучасному богослов’ї Католицької церкви залишається не чітко визначеним і при розгляді документів Ватикану чи УГКЦ за хронологією виявити якісь зусилля щодо його означення не вдається. Згадуючи про цей закон і зобов’язуючи вірних дотримуватись певних імперативів, що визначають поле їхньої свободи, церква відсилає і до біблійного Декалогу, і до Нагірної проповіді Христа. Навіть мораль, через закоріненість у природному законі, для Церкви набуває об’єктивного, а не договірного характеру. Природний закон, згідно з католицьким богослов’ям, людина пізнає навіть через совість [Катехизм. – С. 92, 411, 423, 455-457, 459, 481; Компендіум Соціальної доктрини Церкви. – С. 32, 47, 94]. Відсутність чіткого розмежування між поняттями “Божого”, природного і морального законів можна пояснити, зокрема, запасом динамічності у СДЦ. Адже у протилежному випадку, якщо б створили щось на зразок “Кодексу” вказаних законів, католицизм наразився б на небезпеку закоріненості, втрати чутливості до суспільних процесів і до появи нових, ще не актуалізованих у суспільній практиці свобод.

Природний закон у богослов’ї УГКЦ виступає зовнішнім, але належним до інтеріоризування регулятором свободи. Показово, що Іван Павло II наполягав на необхідності інкультурації християнства. Це передбачало засвоєння його окремими культурними середовищами, суспільною мораллю різних спільнот. Наслідки подібного процесу можуть бути доленосними не лише для окремих осіб, а й для суспільства в цілому. Позитивна свобода у світоглядному просторі християнства є визначеною як взірець, але не примусового: людина сама обирає те, рухатися їй означеним напрямком до перманентно трансцендентної мети, а чи ж не робити цього. Якщо обрано перший шлях, то перед віруючим одразу постають певні обмеження на зразок стриманості у накопиченні багатств, обов’язку дбати про

інших людей, довкілля, адже, згідно з заповідями християнства, віра в Бога та любов до Нього виявляються автентично тільки у ставленні до ближнього [Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі // Документи другого ватиканського собору. Конституції, декрети, декларації. – Львів, 1996. – С. 514-515; Звернення єпископів Української греко-католицької церкви до вірних та всіх людей доброї волі про завдання християнина в сучасному суспільстві. – С. 156; Катехизм. – С. 411-412, 479, 485].

Згідно з богослов'ям, природний закон повинен бути основою не тільки моралі, а й державного та міжнародного законодавства. У протилежному випадку богослов'я чітко вказує, що сумління зобов'язує громадянина не виконувати приписів цивільної влади, якщо ті суперечать вимогам морального порядку, основним правам людини або вченню Євангелія [Катехизм. – С. 114, 229-230, 455, 461, 473]. Показово, що глави УГКЦ періодично у своїх зверненнях нагадують вірним про цей обов'язок¹.

Щодо випадків недотримання природного закону, зловживання свободами, то саме їх богослов'я трактує як гріх, що спрямований проти людини і суспільного порядку [Катехизм. – С. 99, 102, 360]. Згідно зі вченням церкви, люди можуть співдіяти з Богом, адже світ, як і людина, продовжує прямувати до досконалості. У цьому процесі людина теж обдарована свободою [Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі. – С. 513-514; Катехизм. – С. 83-84, 411]. Проте у розумінні Церкви вона не є свавільним володарем світу, а розпорядником земних благ. Таке обмеження покладає на людину відповідальність, оскільки “усе, чим християнин володіє, він повинен уважати добром, яке йому належить спільно з усіма. Він повинен завжди бути готовим допомогти бідним і ближнім у потребі” [Катехизм. – С. 237]. Тут знаходимо важливе у СДЦ поняття *спільного блага*.

Корені активної суспільної позиції Католицької церкви, її поглядів щодо участі християн у політичному та економічному житті, полягають у богословському розумінні того, що, займаючись покращенням світу, людина прославляє Бога. Учасники Другого Ватиканського собору вказували, що слід ретельно розрізняти земний прогрес і зростання “Христового Царства”. Вони наголосили, що прогрес є важливим тією мірою для “Царства Божого”, якою він може спричинитися до кращого устрою суспільства. Тобто, церква виходить з того, що суспільні умови

¹ Заява єрархії Української греко-католицької церкви в Україні про її позицію відносно переговорів чотиристоронньої комісії щодо нормалізації відносин між православними і католиками східного обряду (греко-католиками) в Західній Україні // Соціально зорієнтовані документи УГКЦ. – С. 12; “Дороговказом для нашої праці буде Завіщення Патріярха Йосифа: завершити наше церковне новонародження патріархатом” // Соціально зорієнтовані документи УГКЦ. – С. 42; Звернення владик Української греко-католицької церкви з нагоди проведення референдуму 1 грудня 1991 року // Соціально зорієнтовані документи УГКЦ. – С. 51; Привітання Преосвященного Владика Любомира Гузара, єпископа-помічника Глави УГКЦ, на відкритті конференції „Аграрна реформа в Україні. Внесок Церкви” // Соціально зорієнтовані документи УГКЦ. – С. 151.

визначають самоусвідомлення людини, яка приймає рішення щодо свого життя і покликання [Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі. – С. 541; Катехизм. – С. 248-249, 259; Компендіум Соціальної доктрини Церкви. – С. 52, 95, 115-116]. Поєднання свободи та етики у СДЦ робить останню важливим чинником консолідації суспільства. Однак і тут є складнощі. Показовими “больовими точками” виступають питання абортів, евтаназії та інші важливі проблеми, які визначають рівень розвитку людської свободи.

Церква чітко стоїть на позиції, яку, до речі, підтверджують останні наукові дослідження, що людина здобуває свій антропологічний статус не з моменту народження, а від зачаття. Відтак постає питання про визнання прав ненароджених дітей на життя і заборону абортів. Церква трактує їх як вбивство. Складність, однак, полягає не у самій забороні, а в тому, що вона автоматично призводить до “абортного” туризму – поїздок для проведення операцій у країни, де вони дозволені. Зокрема, після запровадження у Польщі в 1989 р. кримінального покарання лікарів за їх незаконне проведення, відповідна статистика у цій країні скоротилася з 300-500 тис. до 14-15 тис. у рік. Натомість польські жінки, щоб позбутися небажаної вагітності почали масово їздити в Україну, зокрема у Львів [В Україні діє напівкорумпована машина абортів // <http://stattitablohy.ezreklama.com/pub/articles/kul-tura-suspil-stvo/v-ukrayini-diie-napivkorumpovana-mashina-abortiv-876.htm>]. Аналогічну вимогу заборонити аборти постійно ставить перед органами влади керівництво УГКЦ. Проте польський досвід показує декларативність подібного вирішення цієї проблеми. За таких умов відбувається формування *подвійної моралі*, яка є не тільки тиском на віруючого, але й не змінює суспільної практики, зумовлює падіння рівня авторитету церкви. Попри зусилля церкви, громадська думка, у тому числі й віруючих, негативно сприймає матерів, які, приміром, наважуються народити дитину поза шлюбом, після зґвалтування чи із синдромом Дауна.

Інший характер має задекларована М.-І. Любачівським проблема компетенції суспільства та держави у сфері самозахисту від деструктивних щодо них чинників. У соціальній доктрині Католицької церкви право людини чи спільноти на невтручання з боку об'єднань вищого порядку регулюється принципом *субсидіарності*, а право народів на незалежність богослови обґрунтовують, посиляючись на природний закон. Однак УГКЦ – церква східної традиції, а однією із безперечних особливостей східного типу духовності є надзвичайно тісний зв'язок із національним та державним тлом, на якому конкретна церква провадить свою апостольську місію [Юраш А. Церква і суспільство: рух однією траєкторією // Соціально зорієнтовані документи УГКЦ. – С. 627]. Практичним виразом цієї особливості, яку можна сприйняти як вимогу обмеження свободи, стали слова М.-І. Любачівського, який вважав, що негативні наслідки комунізму досі відчутні в Україні через помилкове розуміння демократії як дозволу на існування в країні всіх партій та організацій. Тому глава церкви поставив риторичне запитання: “Яке право на свободне існування мають ті партії, які за своїми гаслами і своєю працею прагнуть ту нашу державу угробити або не дозволити їй спокійно зажити на рідній землі?” [“Страшна пошесть навістила наших дітей в Україні : звернення патріарха

Мирослава-Івана // Соціально зорієнтовані документи УГКЦ. – С. 85]. Вбачати у наведеній позиції антидемократизм не доводиться, адже насамперед церква виступає тут не проти свободи у суспільстві, а проти загрози з боку сил, які вороже налаштовані щодо незалежності України і демократії загалом.

Критикуючи ліве крило політичного спектру як спадкоємців тоталітаризму, церква, на її думку, сприяє захисту національних інтересів. Але водночас вона виступає проти об'єктивних процесів, що охопили країни колишнього соціалістичного блоку у Східній Європі, де політики вищого ешелону зникли, але до влади прийшла не опозиційна їм еліта, а кадри середнього рівня старого режиму. Саме ці суспільні сили часто і виступають чинниками консолідації нових держав, які політологи вважають демократіями не через відповідну господарську політику, а тому, що “інерційні сили за посткомунізму цінують плебісцитарно-демократичні механізми”. У таких країнах “порушуються не стільки права політичної участі, скільки права на свободу і права людини, що було цілком у традиції формальної конституційної системи комуністичних систем” [Байме К. Політичні теорії сучасності. – К., 2008. – С. 282, 288, 289]. Саме з порушеннями прав людини не може погодитися церква. Окрім того, вона розглядає націю передусім як духовну спільноту, члени якої повинні працювати для спільного блага. Тому очікувано, що у своїх документах, щодо виборів, УГКЦ закликає віруючих не голосувати за політичні сили і кандидатів, які не працюють на користь суспільства. У даному випадку проявляються інтегруюче-дезінтегруюча та легітимно-розлегітимлююча функції релігії [Саган О. Релігія як чинник політичного життя суспільства – С. 8].

Висновки. Масштаби реального впливу вчення церкви у її схваленні або неприйнятті процесів суспільно-політичного життя з огляду на забезпечення свободи людини – предмет окремого дослідження - соціологічного та політологічного. Загалом же можна підсумувати, що, пропонуючи суспільству власну концепцію свободи і відповідальності людини, УГКЦ спричиняється до поширення в Україні загальнокатолицького суспільного вчення з його наголосом на важливості демократії та громадянського суспільства. Проте УГКЦ досі не сформувала власного цілісного соціального вчення, що було б логічно з огляду на її прагнення отримати патріарший статус. Отож, постулюючи тісний зв'язок між свободою та відповідальністю за її використання, релігійністю та чесним і спрямованим на покращення суспільних умов життям, церква наражається на небезпеку механічного запозичення відповідних тез із західного католицького богослов'я. Аналіз документів УГКЦ показує, що розуміння свободи церквою відрізняється як від її тлумачення і реалізації в ліберальних колах, так і в тоталітарних. Від лібералізму її вчення відрізняє чітке співвідношення категорії свободи з етикою, зокрема поняттям мети свобод. Натомість від тоталітарних концепцій це вчення відрізняється як розумінням первинності прав людини щодо прав спільноти, так і богословським перенесенням мети свобод за межі земного життя. Рационалізація етизованого вчення церкви про свободу досягається за допомогою понять “Божого”, природного чи морального закону, через які віруючих відсилають до тверджень біблійних заповідей.

Описані виміри СДЦ, з урахуванням їхньої релігійної специфіки, можуть бути дієвим стимулом у розвитку громадянського суспільства, демократії та прогресу. Вони сприяють урівноваженню відносин людини і громади, громадянина та держави. Церква безпосередньо не займається розбудовою демократії, але здатна створювати світоглядні передумови для її розвитку і функціонування. Документи УГКЦ демонструють, що вчення церкви має у цій царині значний потенціал. Натомість конкретні приклади свідчать, що сама церква проявляє недостатньо розуміння та активності у реалізації власних доктрин з огляду на її можливості та довіру до її інститутів у суспільстві.

Анотації

Стаття **Мороза Володимира Романовича “Концепція свободи і відповідальності людини у документах УГКЦ”** присвячена аналізу меж людської свободи та її зв'язку з відповідальністю у соціально зорієнтованих документах УГКЦ. Автор досліджує відповідні аспекти вчення Церкви з точки зору їхнього потенціалу для розвитку громадянського суспільства і держави і робить висновки, що УГКЦ закликає християн бути суспільно активними і у своєму вченні тісно пов'язує орієнтацію віруючих на Бога із прагненням до впорядкування, покращення умов суспільного життя.

Ключові слова: УГКЦ, свобода, громадянське суспільство, природний закон.

Статья **Мороза Владимира Романовича “Концепция свободы и ответственности человека в документах УГКЦ”** посвящена анализу пределов человеческой свободы человека и её связи с категорией ответственности в социально ориентированных документах УГКЦ. Автор исследует соответствующие аспекты доктрины Церкви с точки зрения их потенциала для развития гражданского общества и государства и приходит к заключению, что УГКЦ призывает христиан быть общественно активными и в своем учении тесно связывает ориентацию верующих на Бога с стремлением к упорядочению и улучшению условий общественной жизни.

Ключевые слова: УГКЦ, свобода, гражданское общество, естественный закон.

The article of **Volodymyr Moroz “The freedom and the responsibility of human in social documents of UGCC”** is devoted to analysis conceptions of human freedom and responsibility in Social documents of Ukrainian Greek-Catholic Church. Author explores these under the point of view of their potency and role in development of the democracy and civil society in nowadays Ukraine. Author makes a conclusion that the Church encourages Christians to be socially active and in its teachings closely ties orientation of believers in God with the desire to streamline and increase the social life.

Keywords: UGCC, Freedom, Civil Society, Natural Law.